

İKTİSADİ ANALİZDE BEŞERİ SERMAYE KAVRAMI

Demet YÜCE*

ÖZET

Ekonomik literatür incelendiğinde, insan faktörüne önem veren ilk çalışmaların merkantilistlere kadar uzandığı görülmektedir. Daha sonra klasik düşüncede Adam Smith'in "beşeri sermaye" kavramının temelini oluşturabilecek düşünceleri ortaya attığı görülmektedir. Aynı düşünceler çerçevesinde Robert Malthus, David Ricardo, Irving Fisher gibi ekonomistler de konuya katkıda bulunmuşlardır.

Alfred Marshall'ın bir yandan beşeri sermaye görüşünü savunurken, diğer yandan pratik analizlerde insanın sermaye olarak kabul edilmesini yanlış bulması, beşeri sermaye kavramının gelişmesini uzun bir süre geciktirmiştir. Böylece 1960'lı yıllara kadar beşeri sermaye kavramı ekonomik çalışmalarda gerekli ilgiyi ne yazık ki görememiştir. 1960'lı yılların başlamasıyla, beşeri kaynakların öneminin T.W. Schultz tarafından yeniden keşfedilmesi sonucunda bu kavram tekrar ekonomik analize alınmıştır.

SUMMARY

The Concept of Human Capital in the Economic Analysis

In the economic literature, it may be seen that the pioneer studies which considered the human factor may be traced to Merkantilists. Later on, in the classical economic thought, the concept of human capital was put forward through the thoughts of Adam Smith. Besides, Robert Malthus, David Ricardo, Irving Fisher have contributed to the concept of human capital.

The evolution of this concept has been delayed because of the contradictory thoughts of A. Marshall who defended the view of classics in theory but refused it in practical analysis. Thus, it is surprising that this concept hasn't been taken into account in the studies of economists till 1960. In the beginning of the 1960's, rediscovery of the importance of human resources by T.W. Schultz led new studies which involved this concept into economic analysis.

Günümüz toplumları için bütün üretim faktörleri kalkınmada önemli olmakla birlikte, hiçbir üretim faktörü insangücü kadar önemli değildir. Nitekim kalifiye insangücü olmadan hem doğal kaynakların, hem de sermayenin bolluğunun bir ülkeyi gelişmiş ülkeler düzeyine getirmede, çeşitli ülkelerin kalkınma deneyimleriyle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Aç bir insana yiyecek yardımı yapmak yerine ona balık

* Araş. Gör.; Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

tutmayı öğretmek onun bu problemini uzun dönemde nasıl çözümlüyorsa, bir toplumun da bireylerinin eğitilerek nitelikli hale dönüştürülmesi o toplumun birçok problemini çözümlenebilir. Bütün diğer üretim faktörlerini birleştirerek kullanabilecek tek unsur olan insan gücü, bütün olumsuzlukları olumluya dönüştürebilecek güce sahiptir. Ancak bu gücün harekete geçirilmesi ise, insana ve onun eğitimine verilen öneme bağlıdır.

Genelde insanlar ekonomik süreç içinde iki biçimde değerlendirilebilirler. Değerlendirme biçimlerinin birincisinde insanlar bir üretim faktörü olarak düşünülürler, diğer bir deyişle bu anlamda insanlar üretim için araç durumundadırlar. İkinci değerlendirme biçiminde ise insanlar sosyo-ekonomik yöntemlerin nihai amacıdır. Birinci yaklaşım çerçevesinde, insanların çalışma kapasitesini etkileyen elemanların incelenmesi ve bu elemanların üretim üzerindeki etkileri, yani insanların üretim faktörü olarak analiz edilmeleri "beşeri kaynak ekonomisi" diye adlandırılır¹.

Yapılan ampirik çalışmalar, milli gelirdeki artışların, üretim faktörleri artışlarından daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Schultz'a göre bu farklılık beşeri sermayeye yapılan yatırımlarla açıklanabilir². Diğer bir deyişle, milli gelirdeki artışların incelenmesinde kullanılan sermaye oluşumu ölçüleri yetersizdir. Simon Kuznets'in belirttiği gibi bu ölçüler, eğitim harcamalarını, kâr amacı gütmeyen araştırmaları ve sağlık gibi üretim sisteminin etkinliğini arttırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunan kalemleri gözönüne almamıştır³. Ayrıca beşeri sermaye konusuyla ilişkili olarak İkinci Dünya Savaşı'nda tesisleri büyük zarar gören Alman ve Japon ekonomilerinin hızla kalkınmaları dikkat çekicidir. İktisatçılar, savaşta zararların yarattığı gecikmelerin normalin çok üstünde olduğunu tahmin etmişlerdir. Bu hesaplamalardaki hata, maddi sermayeye olduğundan çok fazla ağırlık verildiği halde, beşeri sermayeden gereken önemin esirgenmiş olmasından kaynaklanmaktadır⁴.

Beşeri kaynak gelişimi, bilginin, becerilerin ve toplumdaki kişilerin yeteneklerinin artması süreci olarak tanımlanır. Ekonomik terimlerle ifade edildiğinde beşeri kaynak gelişimi, beşeri sermayenin birikimi ve bir ekonominin kalkınmasında ona yapılan etkin yatırımlar olarak tanımlanabilir⁵. F. Thomas Juster'in görüşüne göre, insanlar hayata kalıtımın bağısladığı bir beşeri sermaye ile başlarlar ve bu sermayeye ilk çocukluk dönemlerinde, okul yıllarında ve çalışma yaşamının özelliikle ilk yıllarında ilavelerde bulunurlar. Öğrenim ve yetiştirilmelerinin teknik aşınmaya uğraması ölçüsünde de zaman içinde toplam sermayelerini yitirirler⁶.

Beşeri sermaye kavramının iktisadi düşünce tarihi içinde gelişimi kronolojik olarak incelenirse, bunun ilk defa merkantilist düşünce sistemi içinde yer aldığı görülür. İnsana yatırım fikrinin ilk değerlendirmesini yapan merkantilistler, milli

- 1 Correa, Hector, *The Economics of Human Resources*, North Holland Publishing Co., Amsterdam 1963, s. 9.
- 2 Schultz, W. Theodore, "Investment in Human Capital", *Economics of Education I*, ed. Mark Blaug, Penguin Books, London 1968, s. 13.
- 3 Harbison, F. ve Myers, C.A., *Education, Manpower and Economic Growth*, Mc Graw-Hill Book Co., New York 1964, s. 4.
- 4 Schultz, a.g.e., s. 2.
- 5 Harbison ve Myers, a.g.e., s. 2.
- 6 Özgü, Tahir, *Eğitimin Ekonomik Niteliği ve Etkinliği*, Doçentlik Tezi, İstanbul İ.T.İ.A., 1981, s. 12.

servetin büyümesinin bir anahtarı olarak hüner ve ustalıkların ya da nitelikli insan-gücünün önemine dikkatleri çekmişlerdir. Hatta, işgücünün bütün doğal kaynaklara ve birikmiş sermayeye göre daha verimli olduğunu belirten William Petty de beşeri sermayeyi ölçmeye teşebbüs etmiştir⁷.

Beşeri unsurun sermaye olarak ele alınmasında ilk önemli katkı Adam Smith tarafından sağlanmıştır. Smith çeşitli yönlerden eğitimin önemini vurgulamış ve toplum üyelerinin tümünün, kazanılmış ve yararlı kabiliyetlerini, sabit sermaye kavramı içine dahil etmiştir. Smith'e göre, insanın eğitimi, çalışması ya da çıraklığında bazı yeteneklerin kazanılması daima gerçek bir harcamaya mal olur ve yapılan bu harcamalar sabit sermayeyi oluştururlar⁸.

Diğer taraftan, Smith, ekonomik gelişmenin işbölümüne dayandırıldığını incelemek suretiyle, işgücünün bilgi, hüner ve akıllılık derecesinin, işbölümü sayesinde geliştiğini açıklamıştır. Ayrıca Smith bu konuda çok bilinen iğne yapımı örneğini vermiştir. Bir işçinin toplu iğne imalatında ihtisası olsa bile, bir günde ortalama 20 iğne imal edebilmesinin mümkün olduğunu, buna karşılık, işbölümü yapmış olan imalathanelerde, işçi başına düşen imalatın günde 4800 iğneye çıkabildiğini belirten Smith, toplu iğne imalatında ortaya çıkan bu artışı üç nedene bağlamaktadır. İlk, her işçinin becerisi artar. İkinci olarak, bir işten diğerine geçişte kaybolan zaman tasarruf edilir. Ayrıca çalışmayı kolaylaştıran ve birbirine bağlayan çok sayıda makinenin yapılması, bir işçinin pek çok sayıda işçinin yapacağı işi yapmasını sağlar⁹. Bu şekilde, birbirinden farklı emek türlerinin, işbölümü suretiyle, çok daha süratli ve verimli bir üretim elde etme imkânına dikkati çeken Smith, bu noktada önemli bir çelişkinin ortaya çıktığını da farketmiştir. Smith'e göre, işbölümü, beşeri yeteneklerin arzını ve bu yeteneklere olan talebi arttırmaktan ziyade azaltacaktır. Yani toplumsal işbölümü geliştikçe, ülkenin üretim gücü artmakta ve ülke kalkınmakta, ancak bu süreç içinde uzmanlaşan bireyin kişisel ilgi ve yeteneklerini geliştirme olanakları kısıtlanmaktadır¹⁰.

Smith gibi Robert Malthus'da, insanın niteliklerini arttırdığı için beşeri yatırımlarla ve özellikle de eğitimle ilgilenmiştir. Malthus'a göre, eğitim, nüfus kontrolüne yardımcı olur ve bu sebepten dolayı işgücü ordusunun sayısını azaltarak millî geliri artırır veya aynı düzeyde devam ettirir. Eğer yeterli eğitim sağlanamazsa nüfus baskısı, toplum üzerindeki olumsuz etkileri dolayısıyla iktisadi kalkınmayı önler¹¹. David-Ricardo ve Malthus gibi, ailedeki birey sayısının sınırlandırılması (bugünkü deyimile aile planlaması veya nüfus planlaması) ile ilgili olarak gerekli alışkanlıkların doğmasının ancak eğitim kanalı ile sağlanabileceğini kabul eder¹².

Irwing Fisher, oldukça soyut olan sermaye teorisinde, sermayenin beşeri unsurunu incelemiştir. Sermaye zaman içinde hizmet akımı sağlayan bir stoktur.

7 Bowman, J.M., "The Human Investment Revolution in Economic Thought", *Economics of Education 1*, ed., Mark Blaug, Penguin Books, London 1968, s. 103.

8 Harbison ve Myers, a.g.e., s. 3.

9 Sayın, Önal, *İnsan Faktörünün Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerdeki Yeri ve Önemi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1983, ss. 54-55.

10 Bowman, a.g.e., s. 103.

11 Bowman, a.g.e., s. 104.

12 Serin, Necdet, *Eğitim Ekonomisi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 1.

Bu görüş çerçevesinde, insanın niteliklerini arttırmaya ayrılan kaynakların, ister birey isterse toplum açısından ele alınsın, gelecekteki gelir akımını belirleyen stok içindeki beşeri sermayenin oluşumuna katkıda bulunduğu söylenebilir¹³.

Alfred Marshall ise milli bir yatırım olarak eğitimin önemini vurgulayarak "bütün sermayenin en değerlisinin beşeri kaynaklara yatırılan olduğunu" belirtmesine rağmen, pratik analizlerde insanların sermaye olarak kabul edilmesini tamamen yanlış bulmaktadır. Marshall'e göre üretim faktörü olan insanlar, diğer üretim faktörlerindeki benzer bir alışverişe konu olmamalıdır. Bu düşünceye göre, işçi işgücünü satabilir, ancak gene de işgücünün sahibi kendisidir. Sermaye piyasasında alım satım konusu olmayan insanın, sermaye olarak kabul edilmesi ekonomik analize hiçbir yarar sağlamaz. Alfred Marshall'ın böyle düşünmesi, ekolünün üzerindeki etkisi ve kendisinden sonra gelen iktisatçılar üzerinde uyandırdığı saygınlıktan ötürü, beşeri sermaye kavramının gelişmesini uzunca bir süre geciktirmiştir¹⁴.

Klasik beşeri sermaye kavramı başlığı altında incelenen ümit verici bu başlangıçtan sonra, ekonomistler tarafından hemen hemen tamamiyle ihmal edilen beşeri sermaye kavramı, özellikle T.W. Schultz'un çalışmalarıyla canlanmış ve 1960'lardan sonra modern "eğitim ekonomisi" nin doğmasına yol açmıştır. Beşeri kaynakların öneminin T.W. Schultz tarafından yeniden keşfedilmesi, bu kavramın ekonomik analize tekrar alınmasına yol açmıştır. T.W. Schultz, beşeri kaynakların analizindeki başarısızlığı ve iktisadi kalkınmada beşeri kaynak faktörüne yeteri derecede önem verilmemesinin sebebini, köklü ahlaki ve felsefi sorunlara ve klasik emek fikrine dayanarak açıklamıştır. İktisadi faaliyetlerin ilk ve temel amacını özgür insanların teşkil ettiğini kabul eden toplumlar, beşeri varlıkların sermaye olarak düşünülmesine karşı çıkmışlardır. Bu düşünce tarzının oluşmasında etkili olan faktör asırlar boyunca kölelerin mal sayılmış olmasıdır. Az bir bilgi ve hüner gerektiren el işlerini yapmak üzere istihdam edilen her işçinin hemen hemen eşit kapasitelere sahip olduğunu kabul eden klasik emek fikrine göre, işçilere aynı derecede önem verilmektedir. Bireylerin bu şekilde ele alınması aslında kapital stoku veya verimli bir hizmet akımı olarak ekonomik önemi belirlenen her çeşit makinenin sayısını belirlemekten daha anlamlı değildir. Beşeri kaynakların kesin olarak bir sermaye türü, üretim sürecinde üretilmiş bir üretim aracı ve yatırım ürünü olarak ele alınmaması, klasik emek kavramının uzun süre yaşayabilmesini sağlamıştır¹⁵.

John Stuart Mill'in bir ülkenin insanların servet olarak görülmemesi gerektiği ve servetin varoluş nedeninin yalnızca insanların yararı için olduğunu belirtmesine karşılık T.W. Schultz, insanların kendi üzerlerine yatırım yapmak suretiyle servetlerini arttıracaklarını ve bu nedenle de, aslında Mill'in görüşleri ile beşeri sermaye kavramı arasında bir çelişki olmadığını belirtmiştir¹⁶. T.W. Schultz, beşeri sermayenin sabit sermaye kavramı içine dahil edilmemesini, kaynakların gösterildiği

13 Bowman, a.g.e., s. 104.

14 Blaug, Mark, *An Introduction to the Economics of Education*, Penguin Books, London 1970, s. 3.

15 Schultz, a.g.e., ss. 14-15.

16 Schultz, a.g.e., s. 14.

herhangi bir haritaya ana nehir ve onun kollarının dahil edilmemesine benzetmektedir. Beşeri sermaye yatırımlarını belirten bu ana nehir örgün eğitim, işbaşında eğitim, sağlık harcamalarındaki artışlar, ekonomi hakkında artan bilgi stoku ile beslenir. Göç de aynı yolla beşeri sermaye yatırımlarına dahil edilir¹⁷.

T.W. Schultz'un beşeri sermaye kavramı ile ilgili olarak verdiği örnekler şu şekildedir: "Tarım işçileri, tarımla ilgisi olmayan diğer işlere yönelindiklerinde, aynı ırk, yaş ve cinsten sanayi işçilerine nazaran çok daha az kazanmaktadırlar. Bu sonuçlara varılırken, işsizlik, yaş, şehir büyüklüğü ve bölge faktörü de gözönünde tutulmaktadır. Kazançlardaki farklar, eğitim farkları ile yakından ilişkili olmakta ve bize bu sebeple, birbirlerinin sonuçları hakkında yeterli fikir vermektedirler. Gerek kiracı, gerekse mülk sahibi olarak çiftlik işleten zenciler, benzer çiftliklerde aynı işi yapan beyazlara kıyasla çok daha az kazanmaktadırlar. Kazançlarda görülen bu büyük farklılıklar esas olarak eğitim ve sağlıktaki farklılıkları yansıtmaktadırlar. Güneydeki işçiler, ortalama olarak Kuzey ve Batı'daki işçilerden oldukça az kazanırlar ve bu işçilerin ortalama eğitim düzeyleri de düşüktür. Bu işçilerin çoğu eğitim görmemişlerdir, sağlık durumları kötüdür, mesleki yetenekleri yoktur ve yararlı iş yapma konusundaki becerileri zayıftır. Beşeri yatırım miktarındaki farklılıkların ileri sürülmesi, kazançlarda görülen bu farklılıkları açıklayabilir. Yapılan gözlemlerin çoğu, yaşlılarla karşılaştırıldığında, genç işçilerin rekabet avantajına sahip olduklarını göstermektedir. İşgücüne yeni dahil olan genç işçilerin yaşlı işçilere kıyasla daha tatminkâr iş bulma konusunda avantajları olduğu söylenebilir. Bu gençlerin çoğunun oniki yıllık bir eğitimden geçmelerine karşılık, yaşlı işçiler ancak altı veya daha az bir süre eğitim görmüşlerdir. Bundan dolayı söz konusu genç işçilerin gözlenmiş avantajları, sosyal sigorta veya emeklilik programlarının katılığından veya işverenlerin sosyolojik tercihlerinden değil, bir beşeri yatırım şekli olan eğitim ile ilişkili olan gerçek verim farklılıklarından doğabilir¹⁸.

Beşeri sermaye kavramının T.W. Schultz tarafından kurulan teorik çatısı, Gary S. Becker, Edward F. Denison, Charles Myers, Frederick Harbison ve Mark Blaug gibi ekonomistlerin teorik ve ampirik çalışmalarıyla genişletilerek, dikkatlerin beşeri sermaye yatırımları ve bu yatırımların değerlendirilmesi konularına çekilmesine neden olmuştur.

KAYNAKLAR

- Blaug, Mark; *An Introduction to the Economics of Education*, Penguin Books, London, 1970.
- Bowman, M.J.; "The Human Investment Revolution in Economic Thought", *Economics of Education 1* ed., Mark Blaug, Penguin Books, London 1968.
- Correa, Hector; *The Economics of Human Resources* North Holland Publishing Co., Amsterdam 1963.

17 Schultz, T.W., "Reflection on Investment in Man", *The Journal of Political Economy*, October 1962, Vol. 70, No. 5, Part 2, s. 1.

18 Schultz, "Investment in Human Capital", ss. 16-17.

- Harbison, Frederick ve Myers, A. Charles; *Education, Manpower and Economic Growth* Mc Graw-Hill Book Co., New York, 1964.
- Özgü, Tahir; *Eğitimin Ekonomik Niteliği ve Etkinliği*, Doçentlik Tezi, İstanbul İ.T.İ.A., 1981.
- Sayın, Önal; *İnsan Faktörünün Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerdeki Yeri ve Önemi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1983.
- Schult, W. Theodore; "Investment in Human Capital", *Economics of Education 1* ed., Mark Blaug, Penguin Books, London 1968.
- Schultz, W. Theodore; "Reflections on Investment in Man", *The Journal of Political Economy*, October 1962, Vol. 70, No. 5, Part 2.
- Serin, Necdet; *Eğitim Ekonomisi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.